

TERITORIJALNE SNAGE ZA FRANCUSKE UPRAVE U DALMACIJI (1806.–1809.)

Tado ORŠOLIĆ
Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

UDK 355.6(497.5) "1806.–1809." Dalmacija
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 31. XII. 2002.

U radu je riječ o djelovanju, preustroju i funkcionalnosti teritorijalnih snaga u Dalmaciji u razdoblju francuske uprave 1806.–1809. Njihova uloga u održavanju reda i mira bila je veoma značajna i jedinstvena. Zadržavši neke tradicionalne okvire, Dandolo je kao generalni providur Dalmacije izvršio njihov preustroj stvarivši vrlo učinkovite redarstvene snage koje su ravnomjerno raspoređene po svim okružjima, kotarevima, općinama i selima, kako na kopnu, tako i na otocima. One su svojim ophodnjama u obliku patrola i seoskih rondi sprječavale razna zlodjela kao što su pljačke, ubojstva, osvete te razbijale hajdučke skupine. Time su u to vrijeme pridonijele zaustavljanju bilo koje vrste zlodjela. Zato preustroj i djelovanje teritorijalnih snaga možemo okarakterizirati kao jedan pozitivan i civiliziran pomak učinjen za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji.

Uvod

Kako bismo što jasnije utvrdili zadaću, a zatim i formacijski ustroj teritorijalnih snaga, moramo kazati nekoliko riječi o njihovu prethodnom djelovanju za vrijeme mletačke uprave u Dalmaciji. Teritorijalne snage se ustrojavaju (ali ne uređuju u potpunosti) još u drugoj polovici XVI. stoljeća. One se do XVIII. stoljeća razvijaju u potpunu vojničku organizaciju, a trebale su služiti kao pojačanje postojećoj aktivnoj vojsci i popunjavanju njenih postrojbi kada su to zahtijevale izvanredne prilike. Sastavljene su isključivo od domaćih ljudi, gdje su svi zdravi i sposobni stanovnici za oružje (od 14 do 60 godina) bili podložni obvezi služenja, ali samo u slučaju, današnjim rječnikom rečeno, "opće mobilizacije". Njihov je glavni zadatak bio obrana mletačkog teritorija, tj. Dalmacije od upada Turaka s bosansko-hercegovačke strane. Prvotno su osnovni sastavni dio teritorijalnih snaga činile *černide*, odnosno krajine; pripadnici ovih obično su obitavali u svojim kućama, obavljajući svakodnevne poslove, a nedjeljom i blagdanima pozivani su na oružane vježbe i obuku.¹ S vremenom su

¹ Šime PERIČIĆ, *Vojna krajina u Dalmaciji, Vojne krajine u jugoslavenskim zemljama u novom veku do*

teritorijalne snage preuzele i ulogu održavanja reda i sigurnosti u unutrašnjosti pokrajine. Časnici i dočasnici su uglavnom tradicionalno birani iz obitelji čiji su članovi obnašali tu dužnost u teritorijalnim snagama. Viši časnici kao pukovnici i serdari dobivali su novčane naknade, a niži časnici (harambaše, zastavnici, narednici i kaplari) uživali su određene povlastice.

U početku, kako smo naglasili, osnovni zadatak teritorijalnih snaga bio je čuvanje granica mletačke Dalmacije (tj. samih krajina) od prodora Turaka. No, s obzirom na jenjavanje mletačko-turskih ratova (naročito posljednjim mletačko-turskim ratom 1715.–1718.), krajine djelomično gube svoj vojni karakter, odnosno ustrojena vojna organizacija unutar krajina poprima samo obrambeno-redarstveni oblik.²

Kopneni dio Dalmacije, naročito onaj koji je graničio s turskim dijelom, dugoročno stvara jednu vrstu upravne i vojno-obrambene organizacijske osobitosti, koja unutar jednoga teritorijalnog korpusa (misli se na kopneni dio mletačke Dalmacije) čini više teritorijalnih *upravno-vojnih jedinica, krajina*.³ Takve teritorijalne vojno-obrambene jedinice po mnogo čemu zaslužuju epitet vojno-upravne jedinice. Unutarnje uređenje takvih jedinica ili krajina i nije ništa drugo nego jedan ne samo upravni (dakle, civilni, ukoliko ga tako možemo nazvati s obzirom na njihov vojni karakter) nego i vojni teritorijalni sustav u koji su uključeni svi stanovnici dotične krajine.⁴ Naravno, sustav dalmatinske vojne krajine u temeljima se razlikovao od sustava Vojne krajine u Habsburškoj Monarhiji (koja je u potpunosti militarizirana). Ovdje, dakako, ne možemo govoriti o jednakosti, nego eventualno samo o nekim sličnostima; zasigurno, svaka je na svoj način u upravno-vojnome smislu imala svoju posebnost.

Karlovačkog mira 1699, SANU, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 12, Beograd, 1989., str. 174–175. Autor za černide (*cernida, cerneda, cernide paesane*) kaže da su to bili vojni obveznici u pričuvi. Kasnije, za vrijeme prve austrijske uprave, kada je s neznatnim promjenama zadržan sistem teritorijalnih snaga, u “vojno-organizacijskom sustavu pokrajine *krajine* su značile isto ono što i *černide*.”

² Isto, str. 24. Autor kaže: “Vlast na kontinentalnom dijelu pokrajine imala je upravno-vojni karakter, kako su to nalagale potrebe s obzirom na susjedne teritorije. Takva podjela vlasti ostala je sve do propasti Mletačke Republike.”

³ Š. PERIČIĆ, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1980., str. 29. Autor kaže da je tijekom XVIII. st. kopneni “dio pokrajine bio podijeljen na nekoliko *upravno-vojnih teritorijalnih jedinica, krajina*...” Ovo je termin koji najbolje pristaje uređenju ovih teritorijalnih jedinica unutar kopnenog dijela Dalmacije, pa je stoga primjereno upotrijebljen i gore naveden u tekstu.

⁴ Osnovna razlika “novih” od “starih stečevina” zadržana je u elementu slijeda povijesnih prilika, odnosno slijeda inkorporiranja pojedinih “novih” teritorija, koji su se nalazili pod turskom vlašću, u mletački upravni sustav. Zbog održanja postojećeg stanja (dakle, održanja granica dotičnog teritorija) u novoosvojenim područjima, teritorijalna cjelina upravljena na tursku granicu poprima oblik koji je formalno i stvarno pripadao mletačkom sustavu, ali vjerojatno nikada u potpunosti nije inkorporiran u taj sustav za razliku od “starih” stečevina. Mješavina triju različitih društvenih i upravnih odnosa, kod “novih” stečevina, dakle, turskih, mletačkih i domaćih zasebnih, patrijarhalno samoupravnih, nikada se nije slila u jednu cjelinu. I to je upravo jedan od temelja stvarne različitosti *krajina* (kao novih stečevina) u odnosu na ostalu mletačku Dalmaciju.

Takva Dalmacija u vojno-obrambenom sustavu podijeljena je na svojevrsna zapovjedna vojna okružja (teritorijalne jedinice) na čelu sa zapovjednicima pukovnicima (kolonelima). Njima niže jedinice su serdarije na čelu sa serdarima koji su okupljali nekolicinu sela. Podređeni serdarima su harambaše koji su obično zapovijedali jednom selu (ponekad i dvama ili trima), odnosno na svakih stotinu muškaraca biran je jedan harambaša kao njihov zapovjednik.⁵ Na znak opasnosti ili postojanja neposredne mogućnosti provale neprijatelja na teritorij određene serdarije, serdari bi zapovjedili harambašama da okupe ljude sposobne za oružje. To se relativno brzo izvodilo jer je već bio izgrađen način brze mobilizacije, a tome je išlo u prilog i to što su stanovnici sela kod sebe već imali potrebno oružje.

U upravnom smislu mletačke su vlasti uredile takav sustav gdje je temeljnu upravnu (ujedno i vojnu) jedinicu činila serdarija koja je obuhvaćala više sela. Serdarija je zatim podijeljena na banderije koje su činile nekoliko susjednih sela s harambašom na čelu, kojemu su opet pomagali zastavnici, narednici i kaplari.⁶ Iako se već polovicom XVIII. stoljeća kod viših, ali i nižih časnika javlja samovolja, neposlušnost, prijevare, zloraba položaja i korupcija, svejedno se ovakav način uprave i vojne organizacije teritorijalnih snaga zadržava do kraja mletačke uprave u Dalmaciji 1797. godine.

U vrijeme prve austrijske uprave u Dalmaciji 1797.–1805. austrijske vlasti vrše tek neznatne promjene u odnosu na postojeći sustav iz prethodne mletačke vladavine, tako da se funkcija teritorijalnih snaga zadržava u svom punom opsegu, onakvom kakva je bila i u prethodnom sustavu.⁷

Teritorijalno-administrativna podjela Dalmacije pod francuskom upravom

Nakon što je 1806. godine Napoleonova vojska zaposjela Dalmaciju, ubrzo je uspostavljena i francuska vlada na čelu s generalnim providurom Vickom Dandolom kao civilnim upraviteljem te generalom Augustom Marmontom kao vojnim zapovjednikom pokrajine. Dalmacija je administrativno bila priključena Talijanskom Kraljevstvu, s glavnim centrom u Milanu. Tako je ostalo sve do 14. listopada 1809., kada je mirom u Schönbrunnu stvorena nova državna tvorevina pod imenom Ilirske provincije. Od tada su pokrajine ili kneževine koje su ulazile u sastav Ilirskih provincija, direktno podređene Francuskoj. Ilirske provincije ukidaju se porazom francuske vojske 1813., kada te pokrajine dolaze pod austrijsku vlast.

Ukratko ćemo opisati teritorijalno-administrativno uređenje Dalmacije kako bismo što jasnije razumjeli i djelovanje teritorijalnih snaga. Dalmacija je teritorijalno podijeljena na okružja kao najveća teritorijalna tijela unutar kojih se nalazilo nekoliko kotara; unutar kotara su općine, a unutar općina sela. Prema takvoj podjeli Dalmacija je

⁵ Š. PERIČIĆ, *Vojna krajina u Dalmaciji*, str. 203.

⁶ Isto, str. 206.

⁷ Vidi: Vjekoslav MAŠTROVIĆ, *Razvoj sudstva u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, Zagreb, 1959., str. 38–39.

podijeljena na četiri okružja: zadarsko, šibensko, splitsko i makarsko. Prvo okružje se dijelilo na šest, drugo na tri, treće na pet i četvrto na tri kotara.⁸

Dalmacija je upravno uređena na takav način da je na čelu pokrajine odnosno pokrajinske vlade (providurije) tada stajao generalni providur s glavnom upravom. Providurija je bila centar svih grana civilne uprave, sudstva i teritorijalnih snaga. Generalnom providuru podređeni su generalni tajnik i šest šefova odjela, i to za pravosuđe, javnu upravu ili unutrašnje poslove, za financije, vojne poslove, prosvjetu ili javnu nastavu i računovodstvo.⁹ Na čelnom mjestu okružja, u njegovu glavnom sjedištu, namješten je povjerenik (*Delegato*), a na čelu svakog kotara namješten je jedan podpovjerenik (*Vice-delegato*). Najniže teritorijalno-administrativno tijelo je općina, gdje se postavlja načelnik općine, a na čelu seoskih općina je seoski poglavar, tzv. kapetan starješina (*Capitani-anziani*).¹⁰

S novim teritorijalno-upravnim sustavom učinjeno je temeljno preuređenje do tada postojećeg višestoljetnog mletačkog sustava u Dalmaciji. Zadržani su i neki oblici upravnog tijela iz mletačkog razdoblja, npr. funkcija generalnog providura i u vojnome pogledu preustrojena institucija teritorijalnih snaga. Za vrijeme trajanja francuske vladavine u Dalmaciji nije puno toga učinjeno za njen gospodarski, tj. privredni prosperitet. Istina, niti kasnije, nakon uspostave druge austrijske uprave (1814.), nije bilo posebne zainteresiranosti za ulaganja u tu pokrajinu, sve do polovice XIX. stoljeća.

U vrijeme francuske uprave nije postignut nikakav poseban razvojni prosperitet Dalmacije, premda je dugoročno bio u planu, što se dade naslutiti iz nekih novinskih članaka *Kraljskog Dalmatina*. Povrh svega, vjerojatno je i francuskoj kao i prethodnoj vlasti bio na prvome mjestu vlastiti interes; ipak, ona je, ako ništa drugo, barem cestovno povezala unutrašnjost pokrajine i sagradila cestovne veze sa sjevernom Hrvatskom, a dijelom i s Bosnom i Hercegovinom.

Izgradnja cesta vjerojatno je uslijedila iz vojno-strateških interesa (s obzirom na pomorsku blokadu Jadrana od strane Engleske i Rusije), ali su se one isto tako koristile i u gospodarske svrhe pokrajine. Austrija pak to nije učinila niti radi vojno-strateških interesa u sljedećih šezdesetak godina, zbog čega je imala velikih problema s prebacivanjem vojske prilikom zaposjedanja BiH 1878. godine. Ne iznenađuje stoga izjava Franje I. prilikom posjeta Dalmaciji 1818., kada je, vidjevši izgrađene ceste, s ciničnim divljenjem rekao Metternichu da je “velika šteta što maršal Marmont nije

⁸ V. MAŠTROVIĆ, nav. dj., str. 52; Petar KARLIĆ, *Kraljski Dalmatin (1806.–1810.)*, Matica Dalmatinska, Zadar, 1912., str. 20–21.

⁹ Jaroslav ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 27; Bonina BEZMALINOVIĆ, Francuska uprava u Dalmaciji 1806–1810, *Jugoslavenski historijski časopis*, god. XXIII (1–2), Beograd, 1988., str. 98–99.

¹⁰ Isto; V. MAŠTROVIĆ, nav. dj., str. 52; ZKZd, V. DANDOLO, *Uvixbanje za kapetane starescine*, A. L. Battari, Zadar, 1808., čl. 1. Tu se kaže da su svi poslovi i sve oblasti od starješine i od kapetana sela sada združene u jednu osobu koja će biti nazvana kapetan starješina. O njima će kasnije u radu biti više riječi.

ostao u Dalmaciji dvije-tri godine duže”.¹¹

Osim toga, uvedene su po prvi put u povijesti novine na hrvatskom jeziku (*Kraljski Dalmatin*), doduše dvojezične, s prvim lijevim stupcem na talijanskom, a u školama se učio narodni (hrvatski) jezik. Međutim, sve to nije zadobilo povjerenje stanovnika Dalmacije, niti onih nižeg, a naročito onih višeg sloja, koji očito zbog tradicionalnih shvaćanja te ponajviše zbog izgubljenih dotadašnjih privilegija, nisu prihvaćali ideje Francuske revolucije.

Uloga i zadaća teritorijalnih snaga

Zbog vojno-strateške važnosti ove pokrajine, iz sličnih razloga kao i prethodna mletačka vlast, tako je sada iz viših strateških interesa i francuska uprava u Dalmaciji željela osigurati granice svoje novodobivene pokrajine. Istovremeno, ona je značila važnu stratešku točku iz koje bi se mogao izvršiti prodor na Istok. S jedne strane, ona bi Francuskoj u eventualnom raspadu Turskog Carstva omogućila izravni utjecaj u raspodjeli teritorija, dok bi s druge strane značila zaustavljanje ruskog utjecaja na Balkanski poluotok.

To je ono što se tiče francuskih vanjskih strateških interesa; međutim, da bi se osiguralo plodno tlo za prethodno navedeno, u pokrajini je trebalo ponajprije provesti unutarnju kontrolu, zakon i red (u poprilično nesigurnom dalmatinskom području). Aktivnoj (redovnoj) vojsci, koliko god brojčano velika bila, uvijek je zbog prostranosti bojnog polja nedostajalo vojnika. Zbog toga se jednostavno nije mogao odvajati velik broj aktivnih i vojno sposobnih vojnika za čuvanje granica neke pokrajine u obrambenom pogledu. Naravno, francuska je vojska u Dalmaciji barem na početku svoje uprave (1806.), ali i poslije, imala raspoređen određeni broj aktivnih vojnih postrojbi, i to zbog sukoba s ruskom i engleskom vojskom, napose ovom prvom.¹² Postojeće redovne vojne snage morale su, dakle, zadovoljavati potrebne operativne i djelomično obrambene zadaće, dok bi se ustrojem nekih drugih formacija obrambenih, tj. redarstvenih snaga zadovoljile potrebe djelovanja u obrambenom i redarstvenom pogledu unutar pokrajine. Prije svega, trebalo je stvoriti takvu obrambeno-redarstvenu organizaciju koja bi udovoljavala osnovnim zahtjevima, prvenstveno obrambene i redarstvene funkcije u pokrajini. U tom pogledu pokrenut je preustroj postojećih teritorijalnih snaga kako bi se ove mogle iskoristiti u ispunjavanju prethodno spomenutih zadataka.

Zbog svog konzervativnog stava i tradicionalne vezanosti stanovništva uz postojeći sustav vojno-redarstvene organizacije, francuska uprava, čini se, više nije ustrajala na njihovu ukidanju (osim na preustroju već postojećih teritorijalnih snaga) i stvaranju nekih drugih, njima sličnih vojnih snaga. To se nije učinilo iz dvaju razloga: prvi je što francuske vlasti nisu imale snage iz temelja stvarati neki novi ustroj, osim reorganizacije

¹¹ Auguste MARMONT, *Memoari*, Logos, Split, 1984., str. 72.

¹² P. KARLIĆ, nav. dj., str. 33. U Dalmaciji je 1806. bilo raspoređeno pet pukovnija, četiri topničke te dvije inženjerske satnije redovne francuske vojske.

već postojećih snaga; drugi je što bi se ukidanjem postojećih snaga izazvala negativna reakcija stanovništva Dalmacije prema ionako omraženoj francuskoj vlasti.

Glavni razlog zadržavanja postojećih snaga, odnosno preustroja teritorijalnih snaga nalazio (čini se) u tome što francuske vlasti nisu imale dovoljno snage za izgradnju potpuno novog i modernog sustava. To više, što one općenito u to vrijeme nisu provodile revolucionarne promjene u osvojenim zemljama. Ono što ovdje moramo naglasiti jest to što su ove vlasti preuzele postojeći sustav modernizirajući teritorijalne snage i to što su takvim jedinstvenim sustavom objedinile čitavu pokrajinu. To znači da je krajiški sustav, koji je postojao u vrijeme mletačke vlasti na kopnenom dijelu od Zrmanje do Neretve i koji se dijelom temeljio na elementima “vlaške” samouprave, uklopljen u jedinstveni sustav teritorijalnih snaga (zajedno s otočnim stražama) koji je obuhvatio čitavu pokrajinu. Time je zapravo nestalo zasebnog krajiškog sustava, a nastao je jedinstveni sustav obrambeno-redarstvenog aparata za cijelu pokrajinu.

Preustroj teritorijalnih snaga značio je više od preustroja postojećih snaga. U tom su se paketu našle i mnoge druge zakonske mjere koje je Dandolo ozakonio. S tim je povezano i ukidanje državnog vlasništva nad zemljom (1806.), velikim dijelom i oduzimanjem te zemlje od časnika teritorijalnih snaga (koju su ovi dobivali na korištenje kao zaslugu za rat s Turcima), te njeno pretvaranje u privatno vlasništvo “vlaha”. Također, jedna je od bitnih postavki u ovoj novini ukidanje sudskih ovlasti višim časnicima teritorijalnih snaga (pukovnicima i serdarima), odnosno odvajanje sudske od upravne vlasti.¹³

Ne odugovlačeći ni trenutka, Dandolo je kao generalni providur, tj. civilni upravitelj, te istodobno i vrhovni zapovjednik teritorijalnih snaga (nešto slično kao objedinjena funkcija ministra obrane i ministra unutarnjih poslova), izvršio njihov preustroj i izdao novi pravilnik.¹⁴ Funkcija generalnog providura zadržana je još iz mletačke Dalmacije, gdje je i tada u vojnome pogledu obnašao dužnost zapovjednika teritorijalnih snaga. U skladu s tim, prepoznajući važnost organiziranja novih teritorijalnih snaga (koje su bile u rasulu i neredu) i razmotrivši sve prethodne pretpostavke, generalni je providur otpočeo s njihovim preustrojem.¹⁵

Ubrzo on izdaje tri pravilnika za teritorijalne snage u kojima su sadržani zakoni koji se tiču svih točaka organizacije, djelovanja, nadležnosti i dr. Prvi pravilnik za teritorijalne snage izdan je 2. prosinca 1806., a stupio je na snagu s danom objavljivanja 1. siječnja 1807.¹⁶ Malo zatim izlazi još jedan pravilnik za teritorijalne

¹³ V. MAŠTROVIĆ, nav. dj., str. 53.

¹⁴ *La Dalmazia al 31 dicembre 1806, opera economico-politica umiliata a S. M. L' Imperatore e Re (Napoleone) dal provveditore generale Vincenzo Dandolo* (dalje, *La Dalmazia al 31 dicembre 1806*), Zadar, 1909., str. 79. Dandolo se zahvalio Njegovu Veličanstvu za povjereni mu posao oko organizacije teritorijalnih snaga.

¹⁵ Isto.

¹⁶ DAZd, Miscellanea, sv. 24., poz. 34, *Regolamento organico della Forza territoriale*, str. 1–16.

snage koji stupa na snagu 2. veljače 1807.¹⁷ Na kraju je objavljen disciplinski pravilnik za teritorijalne snage 15. travnja 1807.¹⁸ Možda donekle zbunjuje što su u tako kratkom roku izašla dva pravilnika (misli se na one od 1. siječnja i 2. veljače) koji se u biti ne razlikuju previše. U prvome se detaljnije govori o nadležnosti časnika i dočasnika, dok se u drugome općenito govori o organizaciji, ali i o nadležnostima (u nešto kraćem obliku) časnika, dočasnika i pandura. To samo govori o važnosti teritorijalnih snaga, zbog čega su i navedeni pravilnici tako detaljno razrađeni.

Teritorijalne snage, prema pravilniku o teritorijalnim snagama, ustrojene su radi održavanja reda i izvršenja zakona. Na ovu službu bili su obvezni svi vojno sposobni stanovnici na otocima i kopnu u dobi od 18 do 60 godina starosti.¹⁹ Njihova osnovna svrha i djelovanje ogledalo se u: a) vršenju ophodnje i izviđanju na cestama; b) prikupljanju svih mogućih informacija o pokušajima ubojstava i ubojicama, o javnim zločinima (hajdučiji), kako bi se s tim upoznale kompetentne vlasti; c) uhićenju devastatora šuma i ljetina, zatim lopova u selima, te naoružanih krijumčara, kada se navedeni počinioci uhvate na djelu; d) ugušenju bilo kakve pobune i uhićenju tvoraca i vođa; e) pružanju pomoći prilikom pobiranja državnih poreza; f) uhićenju i privođenju pred civilnu vlast sviju onih koji ometaju građane u izvršenju njihovih crkvenih obreda, trgovini i obrtu; g) hitnom obavješćivanju kompetentne vlasti o nesretnim slučajevima sumnjivog podrijetla, kao kod iznenadne smrti, pronađenim leševima, nestalim osobama, požaru itd. te prijavljivanju primijećenih tragova potencijalnog sumnjivca; h) uhićenju dezertera i privođenju zatvorenika i kažnjenika.²⁰

Kao što smo vidjeli, ovlasti teritorijalnih snaga bile su širokog spektra djelovanja kada je riječ o redarstvenim obvezama, sigurnosti, održavanju reda i mira te provođenju zakonskih državnih normi. No isto se tako obveza i dužnost teritorijalnih snaga ogledala i u budnom motrenju na granici pokrajine, odnosno u obrani pokrajine (kada su to nalagale prilike). Zatim se to odnosilo na vršenje ophodnji sanitarnim kordonima, te pratnje karavana od mjesta ulaska u pokrajinu do mjesta na koje su upućene, uključujući i pratnju na povratku. Časnici su bili dužni obavješćivati o slučajevima epidemije (kuge), stočne zaraze, ali i raditi na prosperitetu za opće dobro, kao unapređenju voda, cesta, agrikulture i obrta.²¹

Osim toga, zapovjednicima odjela povjereno je novačenje u redovnu vojsku. Godišnje liste novačenja pravljene su na temelju podataka koje im je dostavljao kapetan starješina (glavar općine, sela – *Capo-villa*).²² Časnici teritorijalnih snaga bili su dijelom zastupljeni u povjerenstvu za novačenje u redovnu vojsku, a činili su ukupno

¹⁷ *La Dalmazia al 31 decembre 1806*, str. 86–134.

¹⁸ ZKZd, *Regolamento disciplinare per la Forza provinciale in Dalmazia*.

¹⁹ *La Dalmazia al 31 decembre 1806*, str. 86, čl. 1 i čl. 2.

²⁰ Isto, str. 93, čl. 33.

²¹ Isto, str. 96, čl. 46.

²² Isto, str. 77.

povjerenstvo kod novačenja u teritorijalne snage.²³ Aktivne pripadnike teritorijalnih snaga (tamo gdje je bila potreba ili u slučaju povećanja kadra) birali su pukovnici okružja, i to proporcionalno iz svih seoskih odjela, savjetujući se sa zapovjednicima odjela i poglavarima sela o individualnim zaslugama osoba koje se biraju.²⁴ Većina njih se dragovoljno prijavljivala u službu, jer je ona davala određene zakonske privilegije, ali i radi statusa u društvu koji se postizao takvom službom, naročito u “vlaškim” krajevima. Pričuvni sastav sastavljan je (sastavljali su ga zapovjednici odjela, odnosno pukovnici okružja) na temelju popisa svih obveznika za teritorijalnu službu, a činio se na temelju popisa (iz pojedinih mjesta) koje su sastavljali poglavari sela.

Dalmacija je morala davati i određeni broj vojnika za redovnu francusku vojsku, a to se provodilo na dva načina: vrbovanjem i zakonskim, odnosno prisilnim prikupljanjem (uvijek više ovim drugim načinom). Time se dizao potreban broj vojnika u redovnu vojsku, koje je pokrajina zakonski morala dati. Od tih je unovačenih vojnika ustrojena kraljevska dalmatinska legija (*Legion Reale Dalmatina*), čiji su se pripadnici borili na raznim europskim frontama (naročito na talijanskoj i ruskoj bojišnici) u sklopu Napoleonove vojske.²⁵ Novaci s kopnenog dijela novačeni su u kopnenu vojsku, a oni s otoka isključivo u ratnu mornaricu.

Ovdje moramo razlučiti jednu osnovnu konstataciju i kazati da je redovna vojska u svom osnovnom obliku, sustavu i funkciji bila temeljno različita od sustava teritorijalnih snaga o kojima je ovdje riječ. Redovna vojska (kojom je zapovijedao najprije general Molitor, a onda Marmont) potpuno je odvojen sustav, s kojim je teritorijalna vojska imala dodirnih točaka jedino u pogledu: a) obrane granica pokrajine, b) što su zapovjednici odjela bili u povjerenstvu za novačenje, c) što su uhićivali dezertere iz redovne vojske. Osim toga, pripadnici teritorijalnih snaga nikada nisu slani izvan svoje pokrajine, nego su djelovali samo unutar granica pokrajine.

Još jedna činjenica koju ovdje svakako treba spomenuti, jest ta da i nakon uspostave Ilirskih provincija teritorijalne snage zadržavaju redarstvenu ulogu u nešto izmijenjenom obliku, s time da se mijenja formacijski ustroj i više se vojno orijentiraju u pogledu obrane. Naime, od tada (dakle, od ožujka 1810.) teritorijalne snage službeno tvore jedan pandurski korpus, koji je podijeljen na tri bojne.²⁶ Zatim je general Marmont 1810. organizirao narodnu stražu kojoj su obvezni svi “građani” u dobi od 18. do 50. godine.²⁷ Ovo je učinjeno iz razloga što je redovna vojska (većinom stacionirana u gradovima) upućivana izvan granica Dalmacije (kao 1809. i kasnije),

²³ DAZd, *Spisi generalnog providurstva*, god. 1808., tit. XVI., rub. 5 (br. 10069); Š. PERIČIĆ, *Dalmatinci u Napoleonovoj kopnenoj vojsci*, str. 71.

²⁴ Isto, čl. 13.

²⁵ Š. PERIČIĆ, *Dalmatinci u Napoleonovoj kopnenoj vojsci*, str. 70–71.

²⁶ HAZd, *Spisi generalnog providurstva*, 1809., tit. XVII., rub. 5.

²⁷ Tullio ERBER, *Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814.*, vol. XIX., Venezia, 1991., str. 87.

odnosno ona je uglavnom stacionirana u Italiji.²⁸ Radi dodatnog osiguranja i obrane, u gradovima i većim ili utvrđenim mjestima ustrojava se ovakva vrsta oružanih domaćih formacija.²⁹ Sve snage su izravno podčinjene poglavaru Ilirskih provincija kao glavnom vojnom zapovjedniku kopnene vojske i mornarice, te žandarmerije i narodne straže.³⁰ U ovome slučaju, dakle, pandurski korpus i narodna straža podčinjeni su poglavaru Ilirskih provincija, za razliku od ranije kada su one bile podređene generalnom providuru pokrajine.

Podjela i ustroj

Teritorijalne snage u pokrajini Dalmaciji podijeljene su na ukupno četiri kopnena okružja (kao i u administrativnom pogledu), i to: prvo – zadarsko, drugo – šibensko, treće – splitsko i četvrto – makarsko okružje, te dva otočna okružja: istočno otočje i zapadno otočje. Umjesto dosadašnjih deset pukovnika (kolunela), Dandolo je postavio šest, dakle po jednog u svako okružje. Broj odjela ili serdarija (*Riparti*) povećan je iz razloga što su prijašnje serdarije bile previše prostrane te ih zapovjednik odjela (*Capo-riparto*), tj. serdar nije mogao pravovremeno obilaziti ni kontrolirati.³¹ To je riješeno tako da je uvedena jedna novina. Naime, svakome zapovjedniku odjela dodijeljen je po jedan pobočnik i jedan kadet. No, pobočnik nije obnašao dužnost u onome klasičnom vojnom smislu, nego je zapravo zapovijedao jednim dijelom odjela. Tako Dandolo govori da je odjel podijeljen na dva dijela, a svaki od njih ima svog vojnog zapovjednika (*Capo-militare*).³² Pobočnici druge klase su dodijeljeni ne samo zapovjednicima odjela nego i pukovnicima. Tako u slučaju da je pukovnik ili zapovjednik odjela odsutan ili bolestan, zamjenjuje ga njegov pobočnik, zbog čega nije bilo kašnjenja ili odugovlačenja s izvršenjem zapovijedi.³³

Inače, Dandolo je ponajveću pažnju posvećivao upravo zapovjednicima odjela (serdarima), iz razloga što je smatrao (s pravom) odjel (serdariju) osovinom ustroja teritorijalnih snaga u obrambenoj i redarstvenoj funkciji. Ono što je u taktičko-

²⁸ Isto. Autor kaže da su se garnizoni narodne straže nalazili u Zadru, Šibeniku, Splitu, Dubrovniku, itd.

²⁹ A. MARMONT, nav. dj., str. 180. Tu se kaže: “Cjelokupne ovako organizirane straže u Trstu, Istri, Dalmaciji i Albaniji brojile su otprilike deset tisuća momaka.” Navedena brojka nije tako velika s obzirom na navedeni teritorij (ako znamo da su teritorijalne snage samo u Dalmaciji ukupno brojale 1809. čak 3670 ljudi), pa se može s pravom pretpostaviti da je narodna straža ustrojena samo u gradovima.

³⁰ Stjepan ĆOSIĆ, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808.–1848.)*, Zavod HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1999., str. 80–81.

³¹ Serdar ili zapovjednik odjela je jedna te ista osoba, serdarija ili odjel su istoznačnice. Premda, Dandolo u uvodnom dijelu svog pogovora ne govori zapovjednik odjela nego serdar. Međutim, u navedenim pravilnicima za teritorijalne snage službeni naziv serdara je zapovjednik odjela (*Capo-riparto*), a serdarija je odjel (*Riparto*). Stoga ćemo se i mi držati službene verzije iz pravilnika.

³² *La Dalmazia al 31 decembre 1806*, str. 79.

³³ Isto.

operativnom pogledu bojna kod redovne vojske, to je serdarija kod teritorijalnih snaga. U tom slučaju, one su činile osnovnu pokretačku obrambeno-redarstvenu snagu pokrajine. Ovlast zapovjednika odjela nešto je promijenjena u odnosu na prijašnju dužnost, tako da on sada (skupa s pobočnikom prve klase) zapovijeda sa 60 do 80, zatim harambaša s 18 do 24, a narednik sa 12 do 16 pandura.³⁴ S ovime ovlasti zapovjednika odjela nisu smanjene, nego se samo povećao broj odjela.

Teritorijalne snage, kao što smo već kazali, osim redarstvene imale su i obrambenu ulogu, pa su tako imale obilježja vojne institucije. I to na način, što su po svojoj dužnosti bile obvezne braniti granice pokrajine, te što su u formacijskoj ustrojenosti zadržavale aktivne i pričuvne snage. U pravilu, polovica je obnašala aktivno svoju dužnost, a polovica se nalazila u pričuvi.

Cjelokupne preustrojene teritorijalne snage brojale su četiri pukovnika na kopnu, dva na otocima i jednog posebnog za zadarske otoke, zatim sedam pobočnika prve klase, trideset jednoga zapovjednika odjela, dvadeset šest pobočnika druge klase, dvadeset tri harambaše, dvadeset četiri narednika, dvadeset tri trubača te 1780 pandura na kopnu i 466 na otocima.³⁵

Kasnije, kako smo već spomenuli, 1810. u sklopu Ilirskih provincija došlo je do preustroja teritorijalnih snaga u Dalmaciji. Od tada (7. ožujka 1810.) sve se snage u Dalmaciji dijele na narodnu stražu, topničke satnije, pandurski korpus i pričuvne satnije. Pandurski korpus je podijeljen u devet satnija, tj. tri bojne.³⁶ Zapravo, već od 10. studenoga, kada je proglašeno opsadno stanje za Dalmaciju, događaju se promjene u vojnome i obrambenome, pa onda i redarstvenom pogledu, a vrši se konačno i preustroj svih snaga u Dalmaciji.³⁷ Teritorijalne snage se velikim dijelom reorganiziraju, ustrojava se žandarmerija (1812.), narodna straža, posebna pričuva i dr. (što je svakako posebna tema koja se može dodatno detaljnije obraditi).

Otočna straža

Prethodno smo kazali da su se teritorijalne snage dijelile u dvije osnovne

³⁴ Š. PERIČIĆ, *Vojna krajina u Dalmaciji*, str. 74; *La Dalmazia al 31 dicembre 1806*, str. 76.

³⁵ Isto, str. 87 i 98, čl. 6 i 61; DAZd, *Regolamento organico della Forza territoriale*, 7–16.

³⁶ *Kraljski Dalmatin*, 1810., br. 6, str. 45–46; DAZd, Štampe, 1810., kut. 21, (br. 21/21). U uputama o sastavljanju teritorijalnih, tj. pandurskih snaga (i o narodnoj straži) od 17. ožujka 1810. piše (glava 3., čl. 17) da je pandurski korpus podijeljen na devet satnija (*Compagnies*), pod zapovjedništvom pukovnika (*Colonel*), tri zapovjednika bojni (*trois Chefs de Bataillon*), itd.; DAZd, *Spisi generalnog providurstva*, god. 1809., tit. XVI., rub. 5. U tablici (datira od 4. travnja 1810.) iz navedenog izvora jasno stoji da je u Ilirskoj provinciji Dalmaciji zapovjedništvo pandurskog korpusa raspoređeno u tri bojne i devet satnija, kako i navodi prethodni izvor. S obzirom na postojeći pravilnik koji je trebao biti proglašen 1. svibnja 1810., vrlo je vjerojatno da se po predloženom modelu iz pravilnika i izvršio ustroj. Stoga smo, s obzirom na izložene činjenice prema dostupnim podacima, utvrdili da su vjerojatno tijekom 1810. ustrojene samo tri bojne na kopnenom dijelu Dalmacije.

³⁷ *Kraljski Dalmatin*, 1810., br. 39, str. 288.

skupine: one na kopnu i one na otocima. Zato ćemo ovom prilikom reći nešto više o otočnim snagama. Na proputovanju kroz Dalmaciju Dandolo primjećuje da na otocima ne postoji nikakva ustrojena narodna straža ili teritorijalne snage, te da tamo stoga vlada kaos. Onaj tko je prekršio zakon ili počinio zločin, nije se odazivao sudskim pozivima te je prolazio nekažnjeno jer sudski organi nisu imali potrebne snage koje bi izvršavale njihove naredbe. U vrijeme mletačke uprave u Dalmaciji red i mir se održavao patrolirajućim galijama. Osim toga, plemstva su imala malu naoružanu vojsku, za koju nije bilo posla jer se stanovništvo uglavnom (već ustaljenom tradicijom) odazivalo svakoj zakonskoj odredbi izdanoj od vlasti. Međutim, nakon promjene uprave stanje se uvelike pogoršalo. Dandolo kaže da se narod nije više pokoravao vlastima, raširio se duh slobode, redale su se pobune, pljačke i razbojstva koja su ostala nekažnjena.³⁸ Zato je smatrao nužnim i potrebnim da se i na otocima organiziraju teritorijalne snage. Tako je i učinjeno, pa su teritorijalne snage na otocima ustrojene pod imenom otočne straže.

Cjelokupno jadransko otočje teritorijalno je podijeljeno u dva okružja, i to: a) zapadno otočje od Cresa kao peto okružje, b) istočno otočje od Korčule kao šesto okružje. Kao posebnim odjelom (ne okružjem) zadarskih otoka (školja) zapovijedao je jedan postavljeni pukovnik. Ovaj zasebni odjel zadarskih otoka nalazio se zapravo u sklopu prvog zadarskog okružja.³⁹ Otočna okružja zatim su se dijelila na četiri odjela kojima su zapovijedali zapovjednici odjela (s pobočnicima i kadetima), i to sa sjedištima (istoimenih otoka) za zapadno otočje u Cresu, Krku, Rabu i Pagu, a za istočno otočje u Korčuli, Hvaru, Visu te Nerežišću i Murvici za otok Brač.⁴⁰

Zapovjednici odjela na otocima imali su veći broj pandura, s obzirom na broj stanovnika, nego oni na kopnu, a imali su i posebne barke s naoružanim veslačima. U unutrašnjosti otoka pandurski su odjeli vršili ophodnje, provodili red i mir i organizirali obranu otoka na obali. Barkama su se po potrebi prebacivali na ugrožena područja, potpomagali brodove ratne mornarice, branili obalu i sprječavali krijumčarenje.⁴¹ Osim stanja iz 1806., kada su otoci imali 466 otočnih stražara, iz izvora nam nije poznato je li se taj broj povećavao i koliko se povećavao.

Ne znamo također je li donesen poseban pravilnik za otočne straže, no prema dostupnim izvorima do 1810. to nije učinjeno. Otočna straža se vjerojatno u utvrđenim otočnim mjestima preustrojila u narodnu stražu, a Marmontovom je naredbom od 20 kolovoza 1810. dodatno oružano pojačana.⁴² Time je obrambena funkcija narodne

³⁸ Isto, str. 81.

³⁹ DAZd, *Miscellanea*, sv. 24., poz. 34, *Regolamento organico della Forza territoriale*, str. 7 i 11.

⁴⁰ Isto, str. 11.

⁴¹ *La Dalmazia al 31 dicembre 1806*, str. 81–82. Budući da su stanovnici otoka tradicionalno novačeni u mornaricu, zato je i Dandolo smatrao jednom od najvećih koristi upravo novačenje mladića iz tih područja u mornaricu.

⁴² S. ČOSIĆ, nav. dj., str. 81. Autor navodi da je narodna straža djelovala na Korčuli, Lastovu i u okolici Dubrovnika.

straže (obvezni na službu svi građani u dobi od 18. do 50. godine) i na otocima i u priobalnim gradovima umnogome pojačana te je ona bila bolje naoružana i opremljena.⁴³

Najčešći uzroci zlodjela, pljački i ubojstava

Mora se priznati da nije bilo lako održavati red i mir u pokrajini, osobito na kopnenom (vlaškom) dijelu, u “planinskim mjestima i među podivljanim narodom”,⁴⁴ gdje su hajdučija, razbojništvo i krvarina, tj. krvna osveta, bili gotovo svakodnevna pojava. Uzroci ovih zala su različiti, a u sljedećih nekoliko redaka pokušat ćemo ih utvrditi.

Nepismen težak nije bio dovoljno educiran u obradi svojih polja te je proizvodnja, uglavnom zbog neprimjerene metode i zastarjelih načina obrade zemljišta, bila minimalna. Zato njemu zbog raznih nameta, napose zbog raznih zaduženja (o kojima nije vodio nikakvu evidenciju), već nakon vršidbe nije ostajalo gotovo ništa. Nakon žetve oko njega su se skupljali zajmodavci koji su uzimali i kamatu na kamatu, a težak, i ne znajući pravo zaduženje, vraća svoj (nepravedan) dug. Na kraju “vlahu ne ostaje ni jedno zrno pšenice koje je požeo” te on i njegova obitelj ne blaguju “igda komad kruha pšeničnoga”.⁴⁵ To je zatvoreni ciklus koji se ponavljao iz godine u godinu, iz kojega je težak teško izlazio. U takvim situacijama gladi (jer kako kaže izreka “glad je slijepa”) i neimaštine često se posezalo za krajnjim sredstvima – krađom ili razbojstvom.

Česte štete u poljima, vinogradima, maslinicima, voćnjacima i šumama izazivane su katkada s namjerom (poput krađa), a ponekad i nenamjerno, kada bi stoka koja nije dobro čuvana poharala neko polje. To se događalo tako često da su vlasti morale izdati poseban pravilnik o štetama u poljima i o njihovu čuvanju. Pravilnik je objavljen pod nazivom “Pravilnik poljske (težačke) policije”, a objavio ga je 1808. sam Dandolo.⁴⁶ U njemu su navedene točno određene naknade koje počinitelj mora platiti za napravljenu štetu. Redarstvene snage, tj. seoske ronde morale su također budno motriti na polja noću i danju, a po potrebi su mogli kazniti počinitelja globom u visini od najviše deset libara ili ga jednostavno privesti civilnim sudbenim vlastima.⁴⁷

⁴³ DAZd, Štampe, 1810., kut. 21, (br. 21/21), (Upute o sastavljanju teritorijalnih snaga, glava 2.).

⁴⁴ Isto, str. 76; Flavia GIARDINI, Morlaci u Dalmaciji (objavljena disertacija pod naslovom “Morlaci i Morlacizam”), *Narodni list* (dalje, NL), god. 1990., br. 2020, 29. rujna, str. 16. O Morlacima (Vlasima) Dandolo kaže: “Ovaj narod nema kuće, spava na zemlji, rijetko se svlači, nosi cipele od neobrađene kože da bi mogao hodati po suhom i izuva ih kad je tlo mokro, skida kapu izlažući glavu kada pada kiša, bogat jedino mišićima koje više ne upotrebljava u hrabre podvige, već ih omlohavljuje pod teretom grube, prljave odjeće i silnog oružja; loše ih ili nikako ne koristi, ne poznaje vremenske granice i uništava u četiri mjeseca ono što bi mu bilo dovoljno za osam; prisiljen glađu troši sjeme. Jednom riječju, ovaj narod, ne želimo ga nazvati barbarskim, svakako treba reći da je veoma priprost i gotovo bez ikakve naobrazbe, daleko je od civiliziranog.”

⁴⁵ *Kraljski Dalmatin*, god. 1808., br. 41, str. 323.

⁴⁶ DAZd, Štampe, god. 1808., kut. 16 (50/16), *Uprava policie texacke (Regolamento Polizia Campestre)*.

⁴⁷ Isto, str. 5.

Ubojstva i kavge često su se puta događale na raznim fierama, feštama i tzv. dernećima (termin koji se i dandanas koristi u nekim kopnenim predjelima), koji su nerijetko znali potrajati i po nekoliko dana, i na kojima se trošilo i ono malo što se ima. Na takvim dernećima pijanstva su pobuđivala stara neprijateljstva i uzrokovala nova, koja su znala započeti s prepirkom i kavgom, a potom često završiti s prolijevanjem krvi.⁴⁸

Nastanak hajdučije odnosio se dijelom na dezertere i one koji su izbjegavali vojnu obvezu. Nesklonost prema bilo kakvoj vojnoj obvezi služenja u redovnoj vojsci mnoge je odvela u šume ili nepregledne planine, gdje su se okupljali u hajdučke skupine. Neki su bježali preko granice u Bosnu ili sjevernu Hrvatsku, a neki se jednostavno krili u okolici svojih domova.⁴⁹ Oni koji su se odmetali u hajduke, krili su se po šumama u grupama od dvaju-triju do deset-petnaest ljudi. Odatle su napadali i pljačkali razne karavane ili upadali u sela pljačkajući one bogatije. Naravno, nisu se samo dezerteri odmetali u hajduke; među njima je bilo i onih koji su iz raznih razloga bježali pred zakonom ili jednostavno onih koji su se tu našli radi materijalne dobiti.

Jedan drugi (srednjovjekovni) običaj, zvan krvarina, zadržao se ne samo za vrijeme francuske uprave nego i puno desetljeća poslije.⁵⁰ Krvarina (krvna osveta) je naziv osvete za ubijenoga člana obitelji koja se vršila nad počiniteljem, obično u obliku ubojstva, paleži polja ili kuće. No, u pravilu se to rješavalo na način da je ubojica morao platiti određenu novčanu naknadu za počinjeno djelo ubojstva. Premda bi sud osudio počinitelja za počinjeno zlodjelo, to nije bilo dovoljno, nego se naknadno između zločinca i obitelji ubijenog određivala pogodba u obliku novca koju je ubojica morao platiti kao cijenu (od pedeset, katkad i do stotinu cekina) za prolivenu krv (isplata krvarine).⁵¹

⁴⁸ Isto, str. 321.

⁴⁹ Š. PERIČIĆ, Dalmatinci u vojnoj službi Austrije (1797.–1805.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 37, Zadar, 1995., str. 612–615. Opća nesklonost vojno sposobnih mladića prema redovnoj vojnoj službi vladala je i za prve austrijske uprave u Dalmaciji. Nenavikli na dugotrajnu vojnu službu, iako plaćenu, Dalmatinci su često dezertirali iz austrijske vojske. Ponekad su ta dezerterstva bila pojedinačna, a ponekad i grupna. Bilo je slučajeva kada je iz samo jedne bojne za nepunu godinu dana dezertiralo čak 75 vojnika; Š. PERIČIĆ, Dalmatinci u Napoleonovoj vojsci, *Zadarska revija*, 1/1986., siječanj – veljača, god XXXV., Zadar, 1986., str. 79; Š. PERIČIĆ, Hajdučija u Dalmaciji u XIX. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 33, Zadar, 1991., str. 189–190. Dezertiranja je bilo i za vrijeme francuske uprave u Dalmaciji. Iako pojedinačno i u manjem broju, mnogi su da bi izbjegli novačenje bježali u Bosnu ili se odmetali u planine. Oni su se kasnije udruživali u hajdučke družine (razbojničke družine kako ih je nazivao Dandolo), koje su kasnije progonjene od strane teritorijalnih snaga.

⁵⁰ DAZd, *Presidijalni spisi*, sv. 171, god. 1835., kat II/9. U Dalmaciji je postojala i izreka vezana uz krvnu osvetu, a glasila je – “Tko se ne osveti, taj se ne posveti.” Ona je prisutna i 1835. godine, gdje se govori o krvnoj osveti kao nečasnoj dalmatinskoj izreci – “Wer sich nicht rächtet, wird nicht seelig.” (Tko se ne osveti, neće biti spokojan.)

⁵¹ *Kraljski Dalmatin*, god. 1808., br. 41. str. 322–323; P. KARLIĆ, nav. dj., str. 114; *Morlaci u Dalmaciji*, NL, 6. listopad 1990., br. 2021., str. 15. Sam čin isplate krvarine odvijao se na sljedeći način. Nakon

Također, nezadovoljstvo i netrpeljivost prema francuskoj vlasti bili su dodatni uznemirujući čimbenik. Stanovništvo je samo tražilo dodatni povod kako bi se moglo dići protiv aktualne vlasti, što je i učinjeno prvi put u poljičkom ustanku 1807. (nakon ukidanja poljičke Republike), a drugi put 1809., kada su potpomogli austrijske trupe prilikom prodora i zauzimanja Dalmacije.⁵²

S obzirom na sve prethodno rečeno, nije bilo lako održavati potrebni red i mir u pokrajini, ali se čini da je ipak postignut izuzetan napredak u zaustavljanju negativnog trenda zločina, a naročito se pri tom misli na ubojstva. O tome nam govori podatak iz 1808., gdje se kaže da se zadnjih šest mjeseci 1805. u kninskom kotaru dogodilo čak trideset šest ubojstava, a u šest mjeseci 1807. nije se dogodilo niti jedno jedino. Isto se tako u čak osamnaest kotara u zadnjih šest i više mjeseci (drugo polugodište 1807.) nije desilo niti jedno ubojstvo.⁵³

Hajdučije i zlodjela, dakako, nije nedostajalo, ali se njima nastojalo stati na kraj. Tako je i svaki zapovjednik odjela stalno održavao kontrolu nad svojim područjem, o čemu nam kao primjer svjedoči i jedan dopis upućen od pukovnika prvog okružja. U dopisu pukovnik prvoga okružja nalaže zapovjedniku odjela Bašiću da iskorijeni svaku hajdučiju i razbojništvo na teritoriju pod njegovom ovlašću. Na to je zapovjednik odjela odgovorio kako će se “junačkim načinom (dati) na iskorijeniti od razbojnika i opakih Hajduka kako se štije u istom javljanju, s ufanjem da će im biti darovština obećana onim koji budu njih iskorijenuli.”⁵⁴

Za uhićenja ili ubojstva manje-više svih hajdučkih družina ili pojedinaca odbjeglih pred zakonom, vlast je nakon proteka izvjesnog vremena raspisivala novčanu nagradu. Primamljiva novčana nagrada mamila je svakoga domaćeg čovjeka, a ponajviše one koji su upravo bili zaduženi za to, pripadnike teritorijalnih snaga.⁵⁵ Zato se ovaj izvanredni učinak očuvanja reda i mira, odnosno zaustavljanja daljnjeg porasta zločina

dogovorenog dana kada su se zavađene rodbine morale sastati, pojavljivao se ubojica u pratnji svojih rođaka sklopljenih ruku, u kojima je držao sablju, pištolj ili nož (s vrškom prema dolje) kojim je počinio ubojstvo. Stigavši u kuću pokojnika, ubojica je kleknuo na zemlju, a zatim bi brat ili najbliži rod, uzevši sablju iz ruku ubojice, zaprijetio kao da će se njome osvetiti. Pomiritelji zatim mole za oprost, a kada ovi udijele oprost, ubojica je onda poljubio noge, koljena, a zatim i ruke brata ili rođaka ubijenoga. Nakon toga bi uslijedilo međusobno prijateljsko mirenje. Zatim bi se prelazilo “na bančenje koje je trajalo čitav dan na trošak krivca. Znalo se događati da bi razjarenost uzrokovana vinom rađala nova ubojstva”, i tako je opet, ponovno slijedila krvarina. Inače su kod pripreme gozbe svi koji su bili zamoljeni, pomagali (krivcu) u obliku novca, žita, mesa ili nečega drugog, samo da se poluči potpuni mir.

⁵² Ante UJEVIĆ, *Imotska krajina*, Matica hrvatska, drugo prošireno izdanje, Imotski, 1991., str. 183–188 i 200–201.

⁵³ *Kraljski Dalmatin*, god. 1808., br. 34., str. 268. Velik broj ubojstava u 1805. godini može se dijelom pripisati i ratnom stanju te općem neredu koji je tada vladao u Dalmaciji.

⁵⁴ DAZd, *Spisi generalnog providurstva*, god. 1809., tit. XVI., rub. 5 (br. 8142).

⁵⁵ Vjekoslav MAŠTROVIĆ, Gusari u Dalmaciji u vrijeme ruske blokade Francuza u god. 1806. i 1807., *Pomorski zbornik*, knj. 2., Zadar, 1964., str. 752. Ponekad se znalo dogoditi da su teritorijalne snage štitile odbjegle dezertere, osobito one iz mornarice.

i kriminala u pokrajini, ima pripisati redarstvenim snagama koje su nakon preostroja, mora se priznati, vrlo učinkovito djelovale.

Časnici, dočasnici i panduri – njihove plaće i odora

Već smo ranije kazali koje su sve ovlasti i dužnosti teritorijalnih snaga, a sad ćemo opisati njihovu zapovjednu strukturu. Zapovjedna struktura teritorijalnih snaga, na čijem čelu je generalni providur, postavljena je na sljedeći način, idući od viših prema nižim časnicima: pukovnik, zapovjednik odjela, pobočnik prve klase, pobočnik druge klase; kao dočasnici: kadet, harambaša, narednik (*sergente*); bez čina: pandur ili serežani, stražari. Svi oni niži od pukovnika imali su mogućnost napredovanja u viši čin. Njih su u viši čin predlagali viši časnici, a sve časnike imenovao je generalni providur.⁵⁶ Novost u odnosu na prijašnji zapovjedni sustav bili su pobočnici prve i druge klase te kadeti. Uvođenjem ovih zapovjednih mjesta umnogome je poboljšana funkcionalnost teritorijalnih snaga, čime su se bez zadržke provodile potrebne zapovijedi.

Još jednu vrlo znatnu, dvojaku ulogu, redarstvenu i upravnu, u ovome sustavu teritorijalnih snaga imali su glavari sela (*Capo-Villa*), tzv. kapetani starješine. Kolika je bila njihova važnost, svjedoči i to što je Dandolo izdao poseban pravilnik o njima, u obliku pravilnika pod naslovom “Uvižbanje za kapetane starješine”.⁵⁷ Prijašnji glavari sela (općina), tzv. starješine i kapetani sela odsad su združeni u jednu osobu i zovu se kapetani starješine.⁵⁸ Oni su u upravnom smislu bili zapravo najniža instanca francuskog upravnog aparata, ali svakako jedna od važnijih karika tog lanca. Predstavljali su svojevrstnu sponu između težaka i povjerenika (*Delegato*), odnosno podpovjerenika (*Vice-delegato*), kojima su u administrativnom pogledu podređeni. Provodili su sve naložene zakone i naredbe od viših civilnih i vojnih vlasti.⁵⁹ U redarstvenom smislu podređeni su zapovjedniku odjela. Imali su svoje zamjenike, po jednog čauša i po jednog pandura ili najčešće jednu seosku rondu s harambašom. Oni su tako činili dio cjeline teritorijalnih, tj. redarstvenih snaga.⁶⁰ Stoga je njihova dužnost i obveza, među inima, održavanje reda i mira u mjestima pod njihovim nadzorom. Seoske ronde kojima su oni upravljali, budno su patrolirale po selima pazeći da se ne dogodi kakva pobuna, ubojstvo, krađa, palež ili kakva druga vrsta zločina. Po potrebi, mogli su uhititi počinitelje, a ako im je bila potrebna pomoć, tražili su je od zapovjednika odjela.⁶¹

Jedna od bitnih novina i, reklo bi se, važna postavka zbog koje su teritorijalne

⁵⁶ ZKZd, *Regolamento disciplinare per la Forza provinciale in Dalmazia*, čl. 1; *La Dalmazia al 31 dicembre 1806*, str. 88–89, čl. 14 i 15.

⁵⁷ ZKZd, V. DANDOLO, *Uvixbanja za kapetana starescine*.

⁵⁸ Isto, str. 1, čl. 1.

⁵⁹ Isto, str. 8, čl. 12; B. BEZMALINOVIĆ, *Francuska uprava...*, str. 113.

⁶⁰ *Uvixbanja za kapetana starescine*, str. 7, čl. 10.

⁶¹ Isto; P. KARLIĆ, nav. dj., str. 34; DAZd, *Miscellanea*, sv. 24. poz. 34. *Regolamento organico della Forza territoriale*, str. 6; *Uvixbanja za kapetana starescine*, str. 8–9, čl. 14.

snage funkcionirale gotovo besprijekorno, jest uvođenje plaća za sve aktivne pripadnike. Postojeće plaće pukovnicima i osobito serdarima Dandolo je, kaže, povećao iz razloga što sada ovi novi serdari nisu više bili tako bogati kao oni stari za mletačke uprave. Osim toga, ako serdar nema dovoljna primanja za život, “nalaže morlaku bilo koju vrstu otimačine”, a time on koji je duša takve institucije onda gubi kredibilitet, poštovanje i ugled, ne samo kod vlasti nego i kod naroda.⁶² Osim plaće, časnici i dočasnici imali su i određene privilegije vezane uz polja i pašnjake, tako što su mogli koristiti neke livade i pašnjake za svoje konje. Aktivne harambaše i panduri također su zadržali stare povlastice (npr. oslobođani su od radne obveze), ali su imali i godišnje plaće.⁶³

Časnici i dočasnici su uglavnom tradicionalno birani iz bogatijih i imućnijih obitelji, prenoseći tu tradiciju s koljena na koljeno. Oni su u prijašnja vremena dobivali prostrana polja i zemljišta kao nagradu za svoju odanost u obrani ili osvajačkim pohodima te uživali razne povlastice. Međutim, uspostavom francuske uprave u Dalmaciji, novim agrarnim zakonom ti su im posjedi velikim dijelom oduzeti. Tako je njihovo bogatstvo, koje se temeljilo upravo na prostranim zemljištima, sada bilo minimalizirano. Istina, oni su za svoje potrebe dobili neka polja, ali ta su zemljišta bila ograničena kako je već zakonom uređeno.⁶⁴ Kako bi ipak bili zadovoljeni unatoč uskraćivanju zemljišta, Dandolo im je povećao plaće. On je tim potezom istodobno zadobio puno povjerenje časnika. Godišnje plaće aktivnih pripadnika teritorijalnih snaga bile su sljedeće: pukovnik 3000, pobočnik prve klase 1300, zapovjednici odjela prvog okružja 1800, zapovjednici odjela ostalih okružja 1500, pobočnik druge klase 1230, harambaša 219, narednici i svirači (trubači) 164 i panduri 109,10 tal. lira.⁶⁵ Plaće pripadnika teritorijalnih snaga (pandurskog korpusa) nakon formacijske reorganizacije 1810. neznatno su se promijenile.⁶⁶

Odora pripadnika teritorijalnih snaga zadržana je uglavnom u svom prijašnjem tradicionalnom obliku. Panduri su nosili tradicionalno odijelo s nacionalnim oružjem (jatagan i samokres). Harambaše i narednici nosili su na glavi kapu od crnog krzna. Harambaše, kako bi se razlikovali od narednika, nosili su crvenu perjanicu. Jedino su pukovnici nosili bijelu perjanicu, a svi ostali časnici, kadeti i dočasnici crvenu.⁶⁷ Časnici koji su službovali na kopnu imali su kratki zeleni kaput sa zavrnutim rukavima i skerletno crvenim ovratnikom (koletom), bijeli prsluk, zelene hlače, kapu od crnog krzna sa srebrnom trakom vezanom u petlju (fjok) i sablju s vrpcom na drški.

⁶² *La Dalmazia al 31 dicembre 1806*, str. 81. *Se il Sardaro..., deve commettere verso il Morlacco ogni sorta di ruberie, e quindi perder deve quella considerazione, ch' è l'anime di tale istituzione.*

⁶³ Isto, str. 80–81 i str. 90, čl. 19.

⁶⁴ DAZd, *Regolamento organico della Forza territoriale*, str. 2, čl. 7.

⁶⁵ *La Dalmazia al 31 dicembre 1806*, str. 89, čl. 16.

⁶⁶ DAZd, *Štampe*, 1810., kut. 21 (21/21), glava 5, čl. 36.

⁶⁷ Isto, str. 99, čl. 64.

Pripadnici otočnih teritorijalnih snaga, tj. otočne straže, imali su isto tako narodno odijelo, ali je ono bilo slično onom u mornarici.⁶⁸

Oznake časnika teritorijalnih snaga jednake su onim u redovne vojske, s tim što oznake na epoletama nisu zlatne nego srebrne boje. Tako je pukovnik nosio oznake od pukovnika, zapovjednici odjela dopukovnika, a pobočnici one časnika (satnika ili poručnika). Kadeti nisu nosili epolete ni vrpce na drški sablje.⁶⁹ Svako okružje je imalo svoj stijeg koji je čuvao pukovnik. Također, svaki odjel imao je svoj vlastiti stijeg, koji je čuvao zapovjednik odjela, a kadet ga je nosio u posebnim prilikama. Generalni providur je povjeravao stjegove okružjima i odjelima, a oni su se brinuli za stijeg i trubače za pandurske korpuse o svom vlastitom trošku.⁷⁰

Zaključak

Teritorijalne snage koje su već stoljećima postojale u Dalmaciji i čija je uloga bila prvenstveno obrana dalmatinskih granica od turskoga prodora iz susjedne Bosne i Hercegovine, nastavile su postojati i za vrijeme francuske uprave. Međutim, njihova uloga od tada se umnogome promijenila, a novim preustrojem osnovane su snage koje su imale višestruku ulogu. Prije svega moramo naglasiti važnu postavku, a ta je da su teritorijalne snage imale dvojaku ulogu, i to: a) kao vojne snage u obrambenom pogledu, b) kao redarstvene (žandarmerijske) snage u smislu održavanja reda i mira u pokrajini. U vrijeme mira one su imale samo redarstvenu, a u ratno vrijeme i obrambenu funkciju. Tako je ostalo sve do kraja francuske uprave u Dalmaciji, odnosno sve do raspada Ilirskih provincija.

Kod promjena koje su se dogodile reorganizacijom teritorijalnih snaga, u smislu nekih momenata “modernizacije” francuske uprave u razdoblju iz naslova, možemo okvirno izdvojiti sljedeće: a) čitava je pokrajina obuhvaćena jedinstvenim obrambeno-redarstvenim sustavom, b) odvajanje vojnog obrambeno-redarstvenog sustava od upravne strukture, c) ukida se državno vlasništvo nad zemljom na kopnenom dijelu, a djelomično se oduzima zemlja časnicima teritorijalnih snaga, d) uvode se plaće pripadnicima teritorijalnih, tj. redarstvenih snaga, e) časnicima se oduzimaju sudske ovlasti.

Francuskim vlastima u Dalmaciji bilo je jako važno uspostaviti vanjsku i unutrašnju sigurnost pokrajine. Unutrašnju sigurnost iz razloga kako bi se mogli dosljedno i u potpunosti provoditi svi potrebni zakoni i dekreti izdani od upravne vlasti, a čiji su izvršitelji u ovom slučaju teritorijalne snage. Oni su sa svojim seoskim rondama i uopće ophodnjama po mjestima održavali red i mir, privodili osumnjičene, sprječavali razna zlodjela, kao što su pljačke, ubojstva, uništavanje šuma, štete u

⁶⁸ Isto, str. 99–100, čl. 64 i 67.

⁶⁹ Isto, str. 100, čl. 66.

⁷⁰ Isto, čl. 69.

poljima, zatim razbijali hajdučke skupine. Jednom riječju, zaduženi su za sprječavanje bilo koje vrste zločina i za provođenje svih državnih zakona upućenih od nadležnih upravnih organa. Od njih je dijelom ovisila i vanjska sigurnost pokrajine, kada su u slučaju neposredne opasnosti od prodora neprijatelja na dalmatinski teritorij dizani svi vojno sposobni stanovnici u dobi od 18. do 60. godine. Iako, u jednom slučaju, barem što se tiče kopnenog dijela, nisu dosljedno izvršavali svoju dužnost (tu se misli na prodor austrijskih vojnih snaga 1809. čijem se ulasku nisu suprotstavili, dapače potpomogli su ga).

Sam Dandolo kao generalni providur Dalmacije pridavao je punu važnost teritorijalnim snagama, znajući kolika je njihova vrijednost. Premda je časnicima ukinuo samo neke beneficije, kao što je oduzimanje (većeg) dijela zemljišta, s druge strane znatno im je povećao plaće, i to ne samo njima nego i svim pripadnicima teritorijalnih snaga. Vrlo detaljno je izvršio preustroj teritorijalnih snaga, što se može primijetiti u važećim pravilnicima. Ipak se na kraju može zaključiti da je preustroj teritorijalnih snaga u svojoj formi nedvojbeno služio općem dobru pokrajine. Zaustavljen je porast raznih zlodjela i zločina u relativno nemirnoj pokrajini. Zbog toga ovaj segment francuske uprave u Dalmaciji, bez obzira na neke druge francuske interese, možemo ocijeniti vrlo pozitivnim.

Tado Oršolić: TERRITORIAL FORCES DURING THE FRENCH
ADMINISTRATION IN DALMATIA (1806–1809)

Summary

The article discusses the activities, the restructuring and the functionality of territorial forces in Dalmatia during the period of the French administration between 1806–1809. Their role in maintaining peace and order was very significant and one of a kind. Maintaining certain traditional frameworks, Dandolo as the general of Dalmatia restructured them creating a very effective police force which was equally assigned throughout all the districts, counties and villages both on land and on the islands. On their patrols and doing the rounds of the villages they prevented various misdeeds such as robberies, murder, revenge and they broke up bands of highwaymen. Acting in such a manner they contributed to thwarting all kinds of criminal activity. This is why we can characterize the restructuring and the activities of the territorial forces as a positive and civilizing breakthrough which accompanied the French administration of Dalmatia.